

פרשת משפטים | מקום המשפט

ההבדלים שבין המשפט האנושי לבין דיניה של התורה האלוקית באים לידי ביטוי בכל סעיף וסעיף של "חושן המשפט", אותו חלק שב"שלוחן ערוך" העוסק בענייני ממונות. בחלק זה נידונו בהרחבה ענייניהם של הלוואות, תביעות, הודאות, פועלים, קניינים, שלוחין, שומרים, נזיקין ועוד. הלכות "חושן המשפט" חובקות עולם ויורדות עד שיתין בעומקן, עד שחכמים אמרו שהרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות. (בבא בתרא קע"א).

הבה נסקור, כדוגמא, את ההלכה הראשונה שבפרשתנו, דינו של עבד עברי הנמכר בגנותו. כבר בפסוק הראשון אנו נתקלים בניגוד חריף בין המקובל בעולמינו לבין תפיסתה של התורה הקדושה. בעולם מקובל לכלוא גנב בבית כלא למספר מסוים של שנים, כפי שנקצב בגזר הדין.

התורה, מסתבר, לא ראתה זאת בעין יפה. אפשר שזהו עונש, עונש חמור, אך לא חינוכי. כי גנב המגיע לבית כלא ונפגש שם עם עוד פושעים כדוגמתו, מתקשה מאד לשפר את דרכו. הגורם החברתי, שבמקרה דן הוא שלילי ביותר, נחשב כגורם מרכזי בגיבוש דמותו. וכך הוא עשוי לגלות כי יש לו הרבה מה ללמוד בתחומי הפשע והעבריינות. על כורחו הוא נסחף לעולמות של פשע, אשר מושגיו הישנים מחווירים לעומתם. סופו להתגלות כפושע קטן שנכנס לכלא ויצא משם פושע גדול. בתום תקופת מאסרו יצא עם ידע נרחב ועם מוטיבציה גבוהה לתחומי פשע נוספים.

התורה נתנה דעתה על כך והיא שוללת צורה זו של ענישה. בדין תורה, נמכר הגנב לאדון הגון, אשר במשך השנים הבאות מפתו יאכל ועל שולחנו יסעד. הוא נמצא, אומנם, במאסר, אך זהו מאסר מסוג אחר לגמרי. הוא לא כלוא וגם תנאי המאסר שלו חינוכיים. במשך הזמן ילמד התנהגות ויושר מאנשי הבית אשר יאצילו עליו ממידותיהם. אדונו חייב לדאוג למזונותיו והוא המפרנס אותו, האדון מחויב להחזיק את העבד ברמת מחיה המקבילה לשלו, לא פחות ממנה. אם הוא אוכל לחם לבן, הוא חייב לתת לעבדו גם כן לחם כזה, וכאשר הוא אוכל בשר שמן ושותה יין משובח, הוא חייב להגיש לעבדו את אותה כמות בשר ואותו היין. אם הוא ישן על מצעים משובחים ועדינים, עליו לדאוג שגם העבד ישן כך. אם הוא ישן על כר, עליו לתת גם כר לעבדו.

וכיצד עליו לנהוג אם בביתו רק כר אחת? עליו למסור אותה לעבדו, שכן, אם ייקח אותה לעצמו, ביטל את הציווי "כי טוב לו עמך" (דברים ט"ו, ט"ז), הציווי שממנו אנו לומדים כי עליו לספק לעבד את אותה רמת מחיה שנותן לעצמו. אם ימנע את הכר משניהם, תהיה בכך משום מידת סדום, לא נותר, אפוא, אלא לתת את הכר לעבדו. ומתוך אפשרות כזו אמרו חכמינו: "כל הקונה עבד כקונה אדון לעצמו". (קידושין כ').

כך, בתנאי "מאסר" כאלו, חוזר אל העבד כבודו האנושי אשר ניטל ממנו בעת שהתדרדר לשליחות יד בממונם של האחרים. אמצעי זה מיישר את דרכיו ומכוון אותו אל חזרה להתנהגות אנושית. גם משפחתו של העבד אינה ננטשת בשעה קשה זו והאדון חייב בפרנסת אשתו וילדיו של העבד. בתום תקופת העבדות, שהיא לכל היותר שש שנים, נשלח העבד כשהוא מלווה בפיצויי פרישה, הענקה.

דרך הענישה החינוכית והחכמה הזאת אומצה בימינו ע"י הערכאות הנוכריות כמה שמוכר כשיקום באמצעות עבודות שרות. אלא שבעוד שרק מעטים זוכים לכך, הרי בדרכה של תורה זוהי צורת המאסר הבלעדית הקיימת.

"כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" (דברים ד', ו').

ומה דינו של גנב זה כאשר בידו לשלם? כמה עליו לשלם? "כי יגנוב איש שור או שה וטבח או מכרו חמישה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה... אם המצא תמצא בידו הגניבה משור עד חמור עד שה חיים שניים ישלם" (שמות כ"א, ל"ז-כ"ב, ג').

על טביחת ומכירת שור משלם הגנב יותר מאשר על טביחת ומכירת שה. רש"י על אתר, מצטט את דברי חז"ל, אשר נתנו את דעתם לפשר חומרת העונש שבמכירת שור לעומת החומרה שבמכירת שה: "אמר ר' יוחנן בן זכאי: חס המקום על כבודם של הבריות. שור שהולך ברגליו ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתפו – משלם חמישה, שה שנושאו על כתפו – משלם ארבעה הואיל ונתבזה בו" (ב"ק ע"ט). כלומר, התורה מתחשבת בצער הכרוך בגנבתו של שה. צער זה נלקח בחשבון ומשמש כסיבה לניכוי בעונש הקנס הכבד.

אנו היינו אומרים: "מי אמר לו לגנוב?" ומחייבים אותו בכל חומרת הדין. יתרה מזאת: היינו אומרים כי הנימוק של התבזות אינו תופס כאשר מדובר בשפל אנשים ששלח את ידו בממונם של האחרים. שכן, אדם זה התגלה כמי שאין לו כבוד וכמי שאינו חס על כבודו. אך התורה שוקלת את מידות העונג והייסורים שהושקעו בעבירה.

כיוצא בזאת היה אומר הגאון רבי איצלה בלאזר זצ"ל, כי התורה הקלה בעונשה של נשואה שזינתה, אשר דינה בחנק, לעומת הארוסה שזינתה, שדינה בסקילה, שבניגוד לארוסה, הרי הנשואה מפחדת ואימת בעלה עליה בשעת העבירה. גם מתח זה נחשב כצער הנלקח בחשבון ולכן עונשה קל יותר.

כי ככלות הכל, גם הגנב בנו של הקב"ה, החס על בריותיו כרחם אב על בנים. כאן אנו רואים את התורה במלוא תפארתה, בעובדת היותה נותנת את דעתה גם בתוך מכלול גדול לפרטים הקטנים. על כגון דא נאמר בספר תהלים: "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו" (תהלים י"ט, כ') היינו, מספר דברים מחושבים בעת ובעונה אחת.